

Vývoj evropských států podle Perryho Andersona

Jan Kalenda

*Katedra Sociologie a andragogiky, Filozofická fakulta, Univerzita Palackého Olomouc,
jankalenda@seznam.cz*

The state formation according to Perry Anderson

Abstract—The text deals with question of European state formation in research of contemporary British sociologist Perry Anderson. Its first intention focus on how modern European medieval and absolutistic states emerged. The article consists from four main parts: (1) Introduction to theory of state-formation. (2) Analysis of structural and analytical connections between state and society in author's treatise. (3) Third main part deals with analysis of course of European state-building. On this problem we apply specific analytical model, which distinguish causes, components, progression, and impacts on state formation processes. In this case, author analyzes mechanisms of state building in feudal period (9–15th century) and period of absolutistic states (16–19th century). (4) Last part is focuses on conclusion of our findings, especially on drawings specific conceptual model of this process.

Key Words—state formation, Perry Anderson, historical sociology, socioeconomic formation, European states, contemporary marxism

JE TOMU asi čtyřicet let, co se sociální vědci začali znovu intenzivně zajímat o historické pozadí vývoje společností. Obrátili se tedy zády k obecným modelům sociálních systémů a sociálního jednání, jak je kupříkladu prezentovali Talcott Parsons (1954) či George C. Homans (1961), a vyšli vstříc historicky založené sociální vědě. Pro tento „historický obrat“ je mimo jiné typické úsilí o porozumění dlouhodobému vývoji sociálně-politických institucí, které nazýváme státy. A právě za jeden z prvních a dosud stále vlivných pokusů o načrtnutí struktury vývoje evropských států vděčíme anglickému sociologovi Perry Andersonovi, který v mnoha ohledech rehabilitoval a zároveň zrekonstruoval Marxovo pojetí sociálních formací a sociálního vývoje.

Tato studie se tedy věnuje analýze formování evropských států v díle Perryho Andersona, nejenom typického reprezentanta soudobého marxismu, ale zároveň jednoho z klíčových představitelů ekonomizujícího pojetí sociální změny, tj. pojetí, v němž jsou zbývající sociální procesy částečně podřízeny dynamice hospodářských faktorů. Formování států pro tento případ, podobně jako i jiní autoři (Collins 1999; Ertman 1997; Giddens 1985; Gorski 2003; Mann 1986, 1983; Poggi 1978, 1990; Tilly 1975, 1992; Van Creveld 1999), definujeme jako proces dlouhodobého

utváření moderních národních států, který započal okolo 9. století a vyvrcholil o tisíc let později v průběhu 19. století.

Jako analytický nástroj v případě této studie využijeme tzv. *model formování států*; tzn. že Andersonovu teorii zredukujeme do analytického modelu, v němž nejdříve identifikujeme časoprostorové rozmezí autorových argumentů, dále pojetí vztahu společnosti a státu, a především stanovíme průběh formování státních režimů, jeho etapizaci. V rámci jednotlivých časových sekvencí pak lokalizujeme klíčové příčiny, složky a efekty formační dynamiky, tedy prvky, které představují základní strukturu popisovaného jevu. Takováto analytická a výkladová strategie nám umožní zaměřit naši pozornost k nejdůležitějším proměnným celého procesu a zároveň si udržet stále holistní přístup.

ÚVOD

Perry Anderson (*1938) patří k současným nejuznávanějším představitelům západního marxismu. Od počátků 60. let působí jako editor prestižního levicového časopisu *New Left Review*, kde také vyšla většina jeho kritických statí. Do analýz historické sociologie se výrazně zapsal dvěma knihami z poloviny 70. let *Passages from Antiquity to Feudalism* (1974a) a *Lineages of the Absolutist State* (1974b), které přehodnocují a doplňují Marxovu analýzu sociálního vývoje. Obě podle mnoha recenzentů (Behrens 1976; Bernise 1976; MacRae 1975; Thomas 1975) znamenaly skutečnou obrodu v bádání o dějinách západní civilizace. Anderson totiž upřel svou pozornost nejenom ke změnám módů produkce tak, jak to činila většina marxisticky orientovaných autorů před ním, ale podstatně prozkoumal i úlohu politické sféry ve vztahu k sociální změně. Sám o tom píše: „...konflikt mezi třídami se neustále projevoval na politické – nikoliv ekonomické nebo kulturní – úrovni společnosti. Jinými slovy je to konstrukce a destrukce států, která je hlavní příčinou základních posunů ve vztazích produkce“ (Anderson 1974b: 11). Nás bude v kontextu formování států zajímat především Andersonův popis vzestupu středověkých a absolutistických monarchií.

Anglický historický sociolog podává v obou svých monografiích velmi přesné časoprostorové vymezení. Geografickým jádrem jeho analýz je evropský kontinent, od

Atlantiku až po Ural, od Skandinávie až po středomořské ostrovy. Temporální lokalizace Andersonovy práce je o něco složitější. Zatímco ve své první studii „přechodech“ podrobuje rozboru období antiky a vrcholného středověku (5. stol. př. n. l. – 15. stol. n. l.), druhá kniha „rodokmeny“ se věnuje pozdnímu středověku a éře absolutismu (16.–19. stol.). Naše analýza se bude dotýkat pouze „postkarolinského“ období formování feudálních států a jejich následné transformaci v absolutistické režimy. Sociální dynamika antických polis a impérií tak bude pomínuta. Obě období, feudalismus a absolutismus, budou též předmětem stanovení modelu formování států.

VZTAH SPOLEČNOSTI A STÁTŮ

Anderson preferuje používání termínu „sociální formace“ před jeho ekvivalentním pojmem „společnost“. Sociální formace pro něj představuje specifickou kombinaci odlišných módů produkce pod „nadvládou“ jednoho z nich. Sociální formace jsou svou podstatou heteronomní a pluralitní, a tak by na ně mělo být i nahlíženo (Anderson 1974a: 22; srov. též Marx, Engels 1963). Tato pluralita se týká též kulturních a politických forem, které jako superstruktura derivují z ekonomické základny.

Podle Fulbroka a Skocpolové (1995: 177) Anderson vždy pracuje s holistickými celky, jakými jsou antická a germánská společnost, feudalismus či západní a východní absolutismus. Každý z těchto termínů představuje funkcionální jednotu a kompletní konfiguraci socioekonomických, politických a kulturních vzorců, které společně konstituují daný významový celek partikulárního sociopolitického řádu. Státy jsou vždy až součástí konkrétní, velmi komplexní, historické totality institucionálních řádů.

Anderson však žádnou jednotnou definici státu nenabízí a s termínem „stát“ zachází v celku vágně. Státem je pro něj římská říše jako vizigótské království, Anglie 11. století jako i Anglie 18. století. Snad by bylo možné v rámci Andersonova výkladu odlišit protostáty, tzn. *feudální státy* s částečnou suverenitou, jimž se věnuje autorova první kniha (1974a) a *absolutistické státy* s plnou suverenitou (1974b). Ty již disponují většinou komponent typických pro moderní politické režimy: rozvinutou byrokracií, stálou armádou, hranicemi, diplomacií a sjednoceným právním systémem. I když všechny prvky, co se úrovně vyspělosti týče, časoprostorově variovaly.

Je zde však ještě jeden obecný aspekt státu, o němž je třeba se zmínit. Nazvěme ho *marxistickým přístupem*. Stát, ať už antický, feudální, či absolutistický, představuje pro Andersona nástroj politicko-legální dominance vládnoucí třídy. Mechanismus, jenž skrze politickou či legální autoritu stvrzuje její hegemónní postavení. Z marxistického přístupu ke státu pramení i vzájemný vztah společnosti a státní organizace, který nabývá podoby třídního konfliktu, v němž se dominující třída snaží udržet za pomoci státního aparátu své postavení na úkor subdominantní třídy.

Prostředky, jimiž dochází k „hájení“ dominantního postavení, se však u jednotlivých marxisticky orientovaných autorů či obecněji řečeno konfliktologů liší. Někteří

zdůrazňují vnučování stratifikačního systému, moci a norm (Poulantzas 1978, Miliband 1983), jiní upozorňují na ideologickou hegemonii (Gramsci 1949, Althusser 1984) a jiní podtrhují roli kulturní nadvlády a „nenápadné“ (neuvědomované) replikace sociálního řádu, v níž stát figuruje (Bourdieu, Passeron 1990; Bourdieu 1998: 69 a následující). Anderson však v obou svých knihách dává přednost hrozbě fyzického přinucení, která podle něj představovala až do vzniku modernity nejučinnější mechanismus třídní nadvlády. K podrobnější diskusi ideových zdrojů tohoto nahlížení na stát srovnej (Vincent 1987: kap. 5.).

PRŮBĚH FORMOVÁNÍ STÁTŮ

Analýza průběhu formování států se týká dvou hlavních vývojových etap vzájemně se lišících módem produkce a dominance. Jestliže je první etapa charakteristická formováním feudálního způsobu produkce uvnitř sociálně politické formace tvořené ranými státy, městy a církví, druhá etapa představuje formování absolutistického státu v rámci již plně rozvinutého feudálního ekonomického systému. V primární fázi jsou státy ovlivňovány transformacemi ekonomické sféry, v sekundární pak diferenciací politického systému podle hospodářských „zákonů“ feudalismu. Změna je však v obou případech endogenního původu, vyvěrá přímo ze společnosti. V další části textu aplikujeme základní analytický model – stanovení příčin, složek a efektů formování států – na každý z časových bloků zvlášť.

FEUDALISMUS: 9.–15. STOLETÍ

V této podkapitole se nejdříve seznámíme s tím, jak došlo ke vzniku feudálního módu produkce, jenž dal specifický charakter formování států mezi 9. až 15. stoletím, a o něco dále si ukážeme, jak geografické modifikace feudalismu skrze evropský kontinent pozměnily trajektorie formování jednotlivých států.

Feudalismus derivoval z katastrofického kolapsu a následné konvergence dvou naprosto odlišných módů produkce, jejichž rekombinace nabrala po celém kontinentě značně hybridní charakter. Smísel se v něm *otrokářský mód produkce* s kořeny v římské říši a *primitivní komunální způsob produkce* germánských nájezdníků (Anderson 1974a: 18–19, 111, 127–128, 154). Právě vznik nového módu produkce, jeho modifikace a mutace, znamenaly prvotní příčinu formování států od 9. století. Neboť způsob ekonomického života společnosti podstatně podmiňoval i podobu státních organizací. Proto si v dalším části textu přiblížíme vznik feudálního systému.

Anderson před nástupem feudalismu rozeznává tři předcházející módy produkce (Anderson 1974a: 20–21, 107–108, 218–223; Smith 1991: 89–90):

(1) *Otokářský mód produkce*. Ten je vystavěn na mocenské expanzi států, během níž jsou ve vojenských kampaních získávání zajatci, kteří později slouží jako otroci v zemědělské produkci. Základem veškeré výroby je tedy jejich fyzická práce. Otokářský mód produkce je

také přímo spojen s existencí jedné z prvních sociálních formací – antickou. Jakmile byly její pilíře jednou narušeny barbarskou invazí, došlo k nezadržitelnému úpadku otrokářského systému.

(2) *Primitivní komunální mód produkce*. V rámci něj rolníci pracují na vlastních pozemcích, nicméně se zapojují i do užší kooperace s dalšími farmáři. Spolupráce se kromě farmaření týká převážně komunální ochrany a provádění práva. Vojenská organizace byla sice založena na širokých příbuzenských vazbách, přesto však existovala tendence nejsilnějších rodů k vytváření systému vymáhání tributu od slabších aktérů. Nejznámějšími nositeli komunálního módu produkce se pak staly germánské kmeny.

(3) *Nomádský mód produkce*. Ten je spojen s geograficky mobilními pastevcí využívajícími rozsáhlé stepní zdroje východní Evropy a centrální Asie. Stáda chovaného dobytka nebyla vlastněna jednotlivými individui, nýbrž celými klanem. Organizační disciplína a jezdecké schopnosti umožnily kmenům s takovouto formou obživy dominovat po dlouhou etapu lidských dějin usedlým farmářským komunitám. Nomádismus však mohl operovat pouze ve striktně vymezených zeměpisných limitech a postrádal jakýkoliv výrazný potenciál k emergenci urbanismu.

Kombinace prvních dvou módů, antického a germánského, vytvořila *feudální mód produkce*. Pro něj bylo charakteristické vazalství, ekonomický režim rozčleněný na izolovaná panství a nevolnictví. Vazalství garantovalo nejsilnějším šlechticům, panovníkům různých titulů, kontrolu i nad oblastmi, jež by nemohli za daných podmínek přímo (direktivně) spravovat. Vazalové si na druhou stranu ponechávali značnou část autonomie a možnost zisku nadproduktu od svých poddaných (Anderson 1974a: 148). Je třeba říci, že k propojení obou produktivních módů došlo až po velmi dlouhém období (3.–6. stol. n. l.) vzájemné koexistence, kdy se ani politické organizaci germánských kmenů, ani zbytkům bývalé římské správy nepodařilo upevnit teritoriální základy politické moci takovým způsobem, aby se jeden z nich prosadil osamoceně. Ekonomická základna tak nabyla konečného „kompromisního“ uspořádání (Anderson 1974a: 108–110).

Ve stejnou dobu, kdy se rozpadla karolinská říše (9. stol.), došlo podle Andersona ke kompletnímu ukončení fúze jednotlivých módů produkce a započala éra „skutečného“ feudalismu. Ta dala vzniknout zcela novým feudálními institucím včetně zmíněného vazalství. Ekonomická základna byla prostřednictvím nevolnictví, odvádění nadproduktu šlechtě a systému lén přímo spojena s politickou nadstavbou, neboť ekonomické vykořisťování bylo z velké části založeno na politické autoritě (Anderson 1974a: 130, 147).

Ustanovení feudalismu pro nás představuje základní maticí, z níž se formují středověké státy a jež je během jejich vývoje doprovází. Feudalismus není tedy jen příčinou, ale i hlavní složkou vývojové dynamiky. Jsou to totiž *kontradikce feudalismu*, postupně eskalujícího třídního konfliktu, které mohou za další proměny a modifikace státních organizací. Anderson se domnívá, podobně jako i jiní autoři (Elias 2007, Parsons 1971, Van Creveld

1999), že na konci 9. století vedle sebe existovaly tři typy nezávislých politických institucí: (1) rané státy, (2) města a (3) církev. Všechny dohromady tvořily nesmírně pestrou strukturu politicko-teritoriálních jednotek, jež se dostávala do interakce s feudálním módem produkce.

(1) *Rané státy*. Měly povahu značně nestabilních, snadno se štěpících územních jednotek pod nadvládou nejsilnější feudálů. Ve většině funkcí známých z antiky – byrokratická správa, zajišťování infrastruktury, komplexní vojenská ochrana – byly vertikálně dezintegrovány. Zato na horizontální úrovni politických a ekonomických vztahů došlo k intenzivnímu sjednocení (Anderson 1974a: 148). Typickou územní jednotkou tohoto období se stala nezávislá sebehospodářící panství či skupiny panství spravovaných velmoži, jež k sobě přináležely různými vztahy závislosti.

(2) *Města*. Feudální parcelizace přispěla k vzniku fenoménu svobodných měst. Ta disponovala vlastní komunální vládou a soustředila se na manufakturní výrobu a obchod. Navíc požívala politické i ekonomické autonomie na zbývajících feudálních strukturách. Specifické postavení urbánních komunit, jejich opoziční dynamika vůči převládajícímu módu produkce, zapříčinila, že se města uvnitř naturálně-zemědělské ekonomiky vyvíjela poněkud odlišným směrem než zbylá část společnosti (Anderson 1974a: 150; srov. též Katznelson 1993: kap. 5.).

(3) *Církev*. Byla jedinou institucí, která si ponechala mnoho z antického dědictví, a tak představovala nezanedbatelnou kontinuitu s minulostí; doslova byla posledním mostem mezi dvěma rozdílnými epochami. Podobně jako města i ona měla rozsáhlou autonomii. Ta však nezávisela, jak je někdy mylně domníváno, na ekonomických nebo politických vztazích k zbývajícím aktérům středověkého světa, nýbrž spočívala v kulturní sféře, kulturní superstrukturu limitující zbylé sféry (Anderson 1974a: 131, 136–137).

Koexistence těchto tří jednotek, společně se vztahy k agrární základně, inherentně produkovala rozsáhlé tenze uvnitř celé feudální formace. Ty paralyzovaly potenciální centralizaci politické moci na nadlokální úrovni; znemožňovaly profilaci silných státních organizací a souběžně reprodukovaly stávající sociální řád. Celé štěpení politických sil navíc umocňovala i separace církve, hlavního držitele ideologické legitimacy (Anderson 1974a: 152).

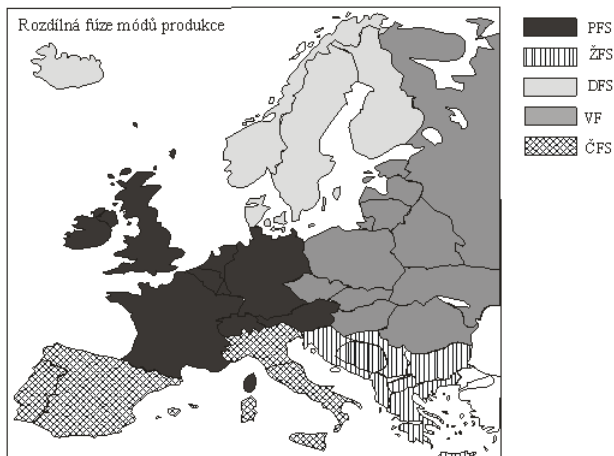
Zhruba od 10. století začalo docházet k prvním výrazným centralizačním tendencím a k utváření stabilních státních formací. Feudalismus ekonomicky expandoval a s touto expanzí došlo i k pozoruhodnému sociálnímu progresu pokračujícímu až do konce 13. století. Anderson (1974a: 182) jej nazývá „tajnou revolucí těchto staletí“. Jakmile byla jedenkrát interní dynamika produktivní formace plně rozvinuta, materiální pokrok na sebe nenechal dlouho čekat. Společně se zlepšením materiálních podmínek života došlo i k demografické explozi. Počet obyvatel v západní Evropě se mezi lety 950–1348 více než zdvojnásobil, vzrostl z 20 na 54 milionů. Ve stejnou dobu došlo i k vzestupu měst začínajících vytvářet nezanedbatelnou konkurenci šlechtě. Pročež, přestože došlo ke

konstituci centralizovanějších státních organizací, města stále držela úspěšně své pozice a napomáhala parcelizaci státní suverenity (Anderson 1974a: 190, 192–193).

Za efekty formování států mezi 10.–13. stol. můžeme tedy považovat ustanovení relativně stabilních politicko-teritoriálních celků po celém kontinentu. Ty se však nemohly, co se rozlohy a moci týče, srovnávat ani se svými antickými jmenovci, ani moderními následovníky. Státní organizace stále disponovaly pouze částečnou legitimitou. Jakými cestami se ubíralo formování států v některých zemích, si ukážeme v další části textu.

PROSTOROVÁ DIFERENCIACE FEUDALISMU

Feudalismus se po Evropě nikdy nerozšířil rovnoměrně. K jeho „plnohodnotné“ syntéze došlo pouze tam, kde se vyskytovaly oba předcházející módy – „antický“ a „germánský“ – na západě. Na východě, kde převládal nomádský mód produkce, k vzniku feudalismu nedošlo. Nový typ produkce tak podstatně diferencoval vývojové základy evropského státního systému. Podle Andersona je západní Evropa primárním jádrem feudalismu, neboť právě zde došlo k plnému, více či méně vyváženému, prolnutí římských a germánských elementů. Skandinávie, nikdy nespádající do sféry římského vlivu, byla z této syntézy vyloučena. Sever se však dostal do feudální orbity díky dobytí a kulturní difuzi během vrcholného feudalismu. Oblast Balkánu, části jihu a východu Evropy ovšem nikdy klasický feudalismus nevyprodukovaly, jelikož postrádaly germánské dědictví (Anderson 1974a: 265). Blíže viz Obr. 1.

Obr. 1. Rozdílná fúze středověkého módu produkce podle Perryho Andersona. Vysvětlivky: PFS (plná feudální syntéza), ŽFS (žádná feudální syntéza), DFS (dodatečná feudální syntéza), VF (východní feudalismus), ČFS (částečná feudální syntéza).

I východní Evropa (východně od Labe) měla svou feudální identitu, ale odlišnou od té západní. Disponovala pouze dezintegrovaným módem produkce založeným na primitivním zemědělstvím, silné, zato nepočtené válečnické šlechtě a přetrvávajícím otrokářstvím. Pokud zde feudalismus expandoval, pak to bylo jen díky kolonizaci a vojenskému tlaku ze západu. To podle Andersona, společně

s pouze extenzivní urbanizací, zapříčinilo nerovnoměrný dějinný vývoj celého kontinentu (Anderson 1974a: 213–214).

Ve vztahu k regionálním typům feudalismu se od 10. století začaly rozvíjet některé „stabilní“ státní útvary. Každý z nich byl podle autora determinován dílem všeobecnými charakteristikami feudalismu, dílem geografickou syntézou ekonomického, náboženského a urbánního dědictví římského a neřímského původu. Na „nejnižší“ úrovni pak jednotlivé země ovlivňovaly události politických dějin. Tyto tři „stupně“ determinace vyprodukovaly distinktivně odlišné trajektorie formování evropských států; tzn. že na základě kombinace endogenního matrixu i exogenních vlivů – vikinská expanze na západě, maurské a turecké výpady na jihu a jihovýchodě, a konečně maďarská a mongolská invaze na východě – došlo během 10.–13. století k zvratu divergentních sil a k postupné konstituci rozdílných států.

Ve Francii sice na počátku tohoto období existovalo okolo padesáti více či méně nezávislých jednotek, ale za vlády Kapetovců ve 12.–13. století se podařilo rozštěpenou oblast z části sjednotit. Formování států zde mělo podobu velmi pomalé koncentrické centralizace, jež vycházela z vnitřních zdrojů (Anderson 1974a: 157–158).

Anglie se na rozdíl od Francie vyznačovala centralizací zvnějšku, importovanou normanskou invazí v 11. století. K rychlému ustanovení státu zde napomohla rozloha, neboť Anglie měla oproti Francii pouze čtvrtinovou velikost. Vikinské útoky, které v předcházejícím období destabilizovaly sílu měst a církve, pak představovaly poslední z prvků, jež usnadnil nastolení vysoce centralizovaného státu, nejjednotnějšího a nejutuženějšího institucionálního systému západní Evropy té doby (Anderson 1974a: 159–160).

Německo představovalo přesně polární případ. Obzvláště oblast bývalé východofranské říše se nacházela za hranicemi vlivu klasické antiky, a tak byl její podíl na feudální syntéze slabší. Přetrvávání rodových svazků vyústilo v konsolidaci několika přibližně stejně silných regionů, jako např. Bavorska, Durynska, Švábska a Saska, disponujících nedostatečnou kapacitou k centralizaci moci nad celou oblastí. Když se zde ve 12. století feudalismus projevil plnou silou, nevyústil v znovunastolení franského státu, ale v rozporu s tím potvrdil decentralizované rozložení sil (Anderson 1974a: 162–164).

Jestliže v Německu přetrvávaly prvky kmenové organizace germánských kmenů, v Itálii se držely mechanismy římské správy nejpevněji z celé Evropy. Senátory v jejich rolích nahradili jen církevní hodnostáři. Unikátní charakter místní sociální dynamice dodávala i hustá síť měst, přístavů a na ně navazujícího obchodu ve Středozezemním moři. Jak rostla ekonomická váha těchto obchodních uzlů, stávaly se čím dál tím samostatnějšími a graduálně se transformovaly v nezávislé městské státy. Nejfeudálnější regiony se staly ty, jež sousedily s Francií – Piemont a Savojsko (Anderson 1974a: 165–167).

Ve Španělsku poměrně dlouho koexistovala duální vláda barbarských nájezdníků a původního obyvatelstva,

při níž nedocházelo k výrazné feudální fúzi. Pyrenejský poloostrov byl navíc záhy ohrožován maurskými nájezdy z jihu. Díky kombinaci těchto faktorů se ustanovení „vyváženého“ feudalismu stalo nemožným. K jeho částečnému zavedení došlo až v průběhu *reconquisty*. On sám měl však některé odlišné charakteristiky: přetrvávalo v něm např. otroctví a feudální hierarchie málokdy získala plně fixovanou formu (Anderson 1974a: 168–169).

Skandinávie, jak jsme již výše zmínili, se do feudální orbity dostala mnohem později v průběhu 12. a 13. století. K tomu došlo jednak skrze vojenský tlak z jihu, jednak prostřednictvím kulturní difuze, pronikání křesťanství. Nicméně ne všechny skandinávské státy sledovaly shodné trajektorie. Nuance mezi nimi byly větší, než by se na první pohled mohlo zdát. V případě Norska došlo dokonce k udržení komunálních zvyklostí, a tudíž i nezávislosti rolníků. Dánsko, které nebylo izolováno od kontinentu Baltským mořem, se nejvíce přibližovala německému feudalismu. Postrádalo však silná města a nevolnictví bylo v tamějším regionu po dlouhou dobu jen částečné. Ve Švédsku se otroctví udrželo až do 14. století a feudální syntéza zde společně s křesťanstvím dorazila nejpозději z celé Evropy. Feudální systém se sice rozvinul, ale jen z části, neboť místní topografické podmínky umocňovaly komunální vazby (Anderson 1974a: 173–174, 180–181).

Východní Evropa. Oblast východně od Labe nebyla nikdy zasažena plnou feudální fúzí. Přesto se i tady vyvinula specifická forma feudalismu, postupně splývající s nomádkým módem produkce. Čím více pokračujeme na východ, tím více byl původní typ produkce rezistentnější vůči změnám. Anderson se prvořadě zajímá o vývojové trajektorie tří zemí: Čech, Polska a Ruska. Všechny tři byly v průběhu 9. a 10. století ohrožovány maďarskými útoky a o něco později i mongolskou invazí. Proto se v této oblasti poměrně rychle vyvinula opevněná města a hrady, z nichž jednotlivé rody vládly. Právě vnější nebezpečí napomohlo poměrně rychlé centralizaci rodových uskupení a vytváření protostátů, jakými bylo např. přemyslovské knížectví. Je ale třeba říci, že většina politických struktur i státního systému v Čechách a Polsku byla značně ovlivněna vzestupem západního feudalismu.¹ Obě země se tak dostaly do sféry vlivu jak východu, tak západu. To bylo obzvláště typické pro šíření křesťanství a střetávání ortodoxní církve s katolickou. Ale ať už to bylo působení římskokatolického, nebo pravoslavného kléru, náboženské instituce napomohly zdejší tranzici od rodové k feudální aristokracii tím, že ji spojily jediným ideologickým systémem. Odtud zbýval už jen „krůček“ k teritorializaci moci do podoby feudálních států. Anderson ale neopomíjí zdůraznit, že nemůžeme uvažovat o lineárním progresu od prvních dynastických států Přemyslovců, Ruriků či Pijastovců k plně rozvitým feudálním monarchiím. Celá oblast byla naopak nejdříve poznamenána úpadkem, politickou regresí a fragmentarizací územních jednotek

¹To Anderson dokazuje skrze lingvistický rozbor slov (kupříkladu král, kníže, družina, léno, rytíř) pro vysoké politické funkce a vyjádření dominance v průběhu této periody. Všechna pronikla do slovanských jazyků právě z němčiny nebo latiny (Anderson 1974a: 231).

(Anderson 1974a: 230–233). Formování států tak bylo v celém východním regionu značně nestabilní.

Oblast jižně od Dunaje byla poslední z evropských oblastí s vlastním podtypem feudalismu, a tudíž i vývojovou trajektorií státu. Nejvýznamnější stát oblasti *Byzantská říše* udržoval centralizovanou byrokracii, disponoval rozlehlými městy i intenzivním obchodním systémem včetně otroctví. Ovšem obchod s otroky nikdy nesehrával pro byzantské hospodářství tak důležitou roli jako pro západní polovinu říše. Osudy Byzance byly proto přímo závislé na obchodu ve Středomoří a na úspěšném zdaňování pozemkové šlechty. Vazalství a nevolnictví, struktury vytvářející dvoutřídní systém a zároveň nejtypičtější institucionální reprezentanti feudalismu, se zde nikdy nevyvinuly. Osudy byzantského státu, nejantičtějšího ze všech starověkých dědiců, nakonec zpečetil až konstantní turecký tlak (Anderson 1974a: 265–285).

KRIZE FEUDALISMU: 14.–15. STOLETÍ

Začátkem 14. století zasáhla feudalismus po celé Evropě masivní krize. Motor rurálního zúrodnování, který „poháněl“ celou feudální ekonomiku kupředu po tři staletí, překročil objektivní ekologické limity krajiny i sociální struktury. Populace pokračovala v růstu i přesto, že výnosy z půdy stagnovaly, či se dokonce začaly snižovat. Ve stejném období se některé regiony specializovaly na pěstování jiných plodin než obilnin, čímž se staly závislými na exportu svých produktů a importu z jiných oblastí. Nárůst vzájemné provázanosti středověkého světa měl paradoxně umocnit následné dopady krize (Anderson 1974a: 197–199). Ceny potravin a zboží nabraly vzestupnou tendenci, objevily se první hladomory a od poloviny 14. století prohloubilo neštěstí šíření morových epidemií. Počet obyvatel prudce klesal a venkov zasáhly lidové bouře vyhrocující konflikt mezi feudální šlechtou a nevolníky. Anderson dokonce píše o prvním rozsáhlém *třídním konfliktu* o kontrolu nad zemědělským přebytkem. Z nastalé situace se dařilo profitovat městům, jež se podle situace přiklápěla hned na jednu a hned na druhou stranu. Tam, kde se města připojila na stranu rolníků, došlo k zproštění poddanství (Anderson 1974a: 200–205).

I na východě propukla krize, i když v plné intenzitě vzplála o něco později. Měla však odlišné rysy, jelikož poddanství bylo ve zdejších oblastech pouze marginální a ubylo pracovních sil. Stát v součinnosti s majiteli půdy reagoval na nedostatek rolníků uvalením nevolnictví. Majitelé půdy mohli k tomuto kroku přistoupit jen proto, že města na východě byla slabá a nemohla podporovat rolníky, kteří by se pokoušeli o protest (Smith 2006: 210).

K podobným závěrům jako Anderson dochází i Robert Brenner (1976, 1977). Ten se domnívá, že přechod z feudalismu k částečně kapitalistické a později zcela kapitalistické společnosti probíhal v západní a východní polovině evropské pevniny jiným způsobem. Na západě již v průběhu 11. až 14. století vzniknul tzv. západní feudalismus, který když se o století později dostal do rozhodující krize, se transformoval v polofeudální formaci.

Rolníkům se podařilo úspěšně odvrátit tlak šlechty a osvobodit se od poddanství. Avšak ne ve všech západních zemích tato obměna socioekonomického řádu proběhla shodně. V Anglii podle Brennera rolníci ztratili „kontakt“ s půdou a z velké části se z nich stala námezdní síla. Stát stál v anglickém případě na straně velkých pozemkových vlastníků. Francouzský přechod byl ale nepodobný tomu anglickému. Situace zdejších rolníků byla radostnější, neboť se na jejich stranu postavila státní administrativa, která je hodlala využít jako hlavního zdroje finančních příjmů. Díky tomu získal francouzský hospodářsko-politický systém podobu mnoha drobných zemědělských vlastníků, stavu, jenž na druhou stranu produkoval stálé subsistenční problémy a omezoval rozvoj tržních sil a námezdní práce. Naopak v Anglii se díky odlišným změnám rychle vytvořil národní trh i komodifikovaná pracovní síla. Ve východní Evropě pak podle Brennera nástup druhého poddanství rezolutním způsobem zahradil cestu kapitalistickému vývoji.

Ekonomická krize způsobená limity feudálního módu produkce měla i své politické konsekvence. Jejím nejdůležitějším důsledkem byl vznik *absolutistických států* 16. století. První centralizované monarchie Francie, Anglie a Španělska reprezentovaly rozhodující rupturu s pyramidální parcelizovanou suverenitou předcházející sociální formace (Anderson 1974b: 15). Z toho důvodu můžeme uvést, že feudální krize znamenala z části příčinu emergence absolutistických států, z části byla efektem kontradikcí feudálního módu produkce. Představuje jak konečný efekt první fáze formování států, tak i příčinu jeho druhého cyklu.

ABSOLUTISMUS: 16.–19. STOLETÍ

Absolutistické státy vyrostly jako reakce na krizi feudalismu, kterou měly pomoci řešit a jít v průběhu 16. a 17. století skutečně stabilizovaly. Tato podkapitola se bude dílem věnovat vnitřním komponentám a specifické dynamice absolutistických režimů, dílem poukáže na rozdílné trajektorie, jež jednotlivé absolutistické monarchie nastoupily.

Anderson zdůrazňuje, že bojuje proti dvěma často převládajícím názorům o struktuře absolutistických států. Podle prvního z nich je absolutistický stát ranou formou kapitalistického státu. Druhý jej považuje za instituci zajišťující rovnováhu moci mezi upadající feudální vrchností a vzestupující buržoazii (Anderson 1974b: 15–16).² Podle Andersona je však: „... *přesunutým a šlechtou vydobytým aparátem feudální dominance* načrtnutým tak, aby sevřel rolnické masy zpět v jejich tradičních sociálních pozicích [...]. Jinými slovy absolutistický stát nikdy nebyl rozhodčím mezi aristokracií a buržoazií, a už vůbec ne nástrojem rodící se buržoazie: byl to nový politický krunýř ohrožený šlechtou“ (Anderson 1974b: 18; kurziva v originále).

²Reprezentantem prvního přístupu je Karel Marx (viz např. Marx 1949: 171), zástupcem druhé vize absolutistického státu pak Norbert Elias (např. 2007: 172–173). K značně rozpornému pojetí absolutistického státu, oscilujícímu mezi oběma přístupy, srovnej (Wallerstein 1974: 349–355).

V reakci na tato Andersonova prohlášení však Betty Behrensová (1976) jedním dechem dodává, že by pro Andersona bylo nesmírně obtížné dokázat, což také nečiní, že v absolutistických státech vládla ta samá šlechta a stejně dominujícím způsobem jako se tomu dělo ve feudálních režimech. Ve skutečnosti byla vládnoucí elita jednotlivých států složena z odlišných lidí, rodin a zájmů, než tomu bylo u předcházejících formací (op. cit.: 247). Behrensová též Andersonovi vyčítá množství historiografických opomenutí, jichž se dopouští v závěrečných kapitolách „Rodokmenů“, kde jeho jinak historiografická preciznost slábne (op. cit.: 249–250).

Moc feudálních vlastníků půdy se zrušením nevolnictví značně upadla. Toho ihned využil stát k *centralizaci moci*. Systém politicko-legálního přinucení se přesunul z úrovně lokálních panství na úroveň státu. Ten měl plnit jednu důležitou funkci: udržovat masy rolníků v podřízeném postavení. Samozřejmě, že proces koncentrace moci neprobíhal hladce, ale vyznačoval se jak rebeliemi nižších tříd, tak odporem z opačné strany, obranou a protesty šlechty, jež se bránila ztrátě své nezávislosti. Nebyl to však jen tlak ze strany bývalých nevolníků, ale i měst, která byla po feudální krizi velmi silná. Přes pokles zemědělské produkce, obchod s důležitými komoditami vzkvétal. Města tak využila autonomie na rurální ekonomice a podstatně rozšířila obchodní síť i svou ekonomickou sílu. Absolutistické státy, posílené centralizací feudální moci, se však staly dostatečně silnými na to, aby byly schopné města zdaňovat. Tím posloužily hned dvěma cílům: za prvé oslabilily moc měst a za druhé vytvořily kompenzační mechanismy umožňující šlechtě „přežít“ i ve světě narůstající urbánní ekonomiky. Ta se sice nikdy nedostala pod její kompletní kontrolu, jak tomu bylo v případě vlastnictví půdy, přesto bylo možné z jejich aktivit získávat nadhodnotu (Anderson 1974b: 19–21). Jak Anderson píše: „Politický řád zůstával feudální, zatímco společnost se stávala čím dál tím více buržoazní“ (Anderson 1974b: 23). Ekonomická základna se transformovala, kdežto politická nadstavba zůstávala z velké části beze změny.

Anderson zdůrazňuje, že v rámci absolutismu se postupně utvářely mechanismy pozdějšího kapitalistického systému. Ustanovily se např. legálně mocenské struktury garantující nedotknutelnost vlastnických práv, elementární prvky suverenity subjektů, omezily se politické zásahy do ekonomické sféry, k nimž se v éře merkantilismu přidal i rozvoj národních trhů. Randall Collins (1980; 1986: kap. 2.; 1990: 131–133; 1999: 209–212) v návaznosti na Andersona a ve snaze propojit marxismus s webovskou sociologií načrtává obrysy dlouhodobého řetězce kauzálních podmínek pro kapitalistický růst. Podle něj se v rámci absolutismu vytvářel ze všeho nejdříve sektor (urbánní ekonomika) ustavující inovativní dynamiku, první předpoklad kapitalistické sebetransformace. Později, v závěru absolutistických režimů, dochází i k vzniku druhé nezbytné podmínky: rozšíření tržních struktur dynamizujících agrikulturní produkci. K extenzi kapitalismu však došlo až po propojení *komerčních podmínek s organizačními předpoklady* a po odstranění *sociálních překážek*,

tj. zejména absolutistického státu. Je otázkou, nakolik je takováto endogenní „sebetransformace“, velmi pozvolná a multidimenzionální, komplementární s tezemi Immanuela Wallersteina (1974, 1980) o vzestupu kapitalistického světového systému v 16. století.³

Výše nastíněný *ideálně typický popis absolutismu* platí pouze pro západní polovinu Evropy. Na východě byla situace jiná. Tam principiální struktura absolutismu nepřispívala k zrušení poddanství, ale naopak umožnila jeho nastolení: vznik tzv. druhého nevolnictví. Aristokracie nejdříve proti centralizaci moci v rukou státu brojila, ale nakonec se s ní smířila. Jelikož z nárůstu solidarity a centrální koordinace nebenefitoval jen panovník, ale též vrchnost, jež byla integrována do struktur státního aparátu. Navíc byla díky kontrolovanějšímu vnučování poddanství materiální nadhodnota snáze vymahatelná (Anderson 1974b: 195, 218).

Z pohledu formování států je obzvláště důležité to, že v obou případech, i když rozdílným způsobem, došlo k centralizaci moci v rukou státních organizací, které získaly navrch jak nad šlechtou, tak nad urbánní buržoazií. Se zdaňováním měst (na západě) anebo rolníků (na východě) „putovaly“ do státních pokladen vyšší sumy peněz, což postavení státu dále zvýhodňovalo. Vnučování extra-ekonomického přinucení pracovní síle se posunulo od panských dvorů lokální šlechty směrem k státním aparátům absolutistických vládařů; suverenita se stávala mnohem centralizovanější.

PROSTOROVÁ DIFERENCIACE ABSOLUTISMU

Stejně jako tomu bylo v případě feudalismu, i absolutismus byl celoevropsky diferencován a neexistoval jako „čistý“ typ. Profilování jednotlivých států tak ovlivňovala zeměpisná lokace, do níž se z části promítaly efekty budování státních organizací z předešlého období, z části další exogenní a endogenní vlivy. Ty, ať už měly podobu geopolitického soupeření, kontradikcí absolutistických režimů, zámořské expanze, reformace, či tureckého „nebezpečí“, v průběhu 16.–19. století podstatně modifikovaly formační trajektorie absolutistických monarchií a vyprodukovaly státy v mnoha ohledech odlišné od „ideálního“ typu absolutismu popsaného výše.

Ještě než přejdeme k deskripci odlišných trajektorií, je třeba se zmínit o temporalitě absolutistických režimů. Jejich počátky byly relativně identické a spadaly na přelom 15.–16. století. Ve Švédsku se absolutismus objevil eventuálně až o sto let později, zato ve Španělsku to bylo o sto let dříve. Konec absolutistických formací však časově varioval: španělský absolutismus začal upadat již po první velké porážce v Nizozemí nedlouho před rokem 1600; anglický absolutismus byl svržen v polovině 17. století; francouzský trval až do závěru století osmnáctého, kdy byl Taineho *ancien régime* svržen revolucí; v Prusku se absolutistický režim udržel do konce 19. století; a v Rusku byl překonán až ve 20. století (Anderson: 1974b: 10).

³K základnímu nahlédnutí do vztahů mezi Wallersteinovým a Andersonovým myšlením srovnej (Gourevitch 1978; Holton 1981).

Podle Fulbrooka a Skocpolové (1995: 194) se veškeré evropské státy ve svých formačních liniích lišily čtyřmi elementárními složkami: *středověkým dědictvím, charakteristikami rolníků, měst a šlechty*. Odlišné poměry těchto komponent určovaly primární rysy celého procesu. Napomáhaly, nebo naopak znemožňovaly zdárnému utváření absolutistických režimů.⁴ Anderson na příkladech celkově devíti evropských zemí ukazuje jak specifické formační trajektorie, tak i jejich konečné dopady, vzniklé formy státních organizací (Anderson 1974b: 60–191, 236–360; Fulbrook, Skocpol 1995: 194–195):

(1) *Španělsko* bylo vůbec prvním evropským absolutistickým režimem. K jeho vzniku došlo, jakmile se spojily původně separované království Kastilie a Aragonu. V jejich agrární základně sice existovaly nezanedbatelné provinční rozdíly, avšak rolníci, až na některá z míst bývalého aragonského území, proti státu nerebelovali. Města se ve své síle též různila. Zatímco v bývalé Kastilii upadala, v Aragonu vzkvétala. I přesto, že struktura šlechty byla po Pyrenejském poloostrově rozprostřena nerovnoměrně, její lokální moc a vojenské jednotky zůstávaly silné. Nobilita se tudíž nebyla schopna sjednotit pod nadvládou koruny. Imperiální expanze a koloniální bohatství na jednu stranu představovaly časnou geopolitickou výhodu španělské monarchie, na druhou stranu tyto výdobytky zamezily dosažení administrativní a politické unifikace na domácí půdě. Proto zdejší absolutismus později upadl, i přes zjevné počáteční výhody, pod vliv francouzské koruny.

(2) Byla to právě *Francie*, jež se vyznačovala klasickou feudální syntézou a graduální koncentrickou unifikací. Díky konzistentnímu tlaku rolníků bylo v éře feudální krize upuštěno od poddanství a vývoj měst souběžně následoval vzestup obchodní buržoazie i určitého urbánního radikalismu, tj. lpění na městské nezávislosti. Monarchové (a šlechta), sledující při správě svého léna strategii postupné soustředné centralizace, museli čelit dvěma vzájemně se doplňujícím nebezpečnostvím: tlaku ze strany rolníků a urbánnímu radikalismu prosazujícímu obchodní profit. Z tohoto důvodu došlo k budování státem řízené armády a postupné byrokratizaci podporované šlechtou. Tento rychle rostoucí státní aparát měl v prvé řadě prosazovat zájmy aristokracie ohrožované vzestupem kapitalismu a rolnickými revoltami. Interní rozpory, ústící v dlouhodobý třídní konflikt, nakonec vyvrcholily buržoazní revolucí před branami Bastily.

(3) *Anglie* představovala v mnoha ohledech odlišný případ. Z feudalismu zdědila unikátně centralizované království. Rolníci v něm nepředstavovali nijak konfliktní element a ve městech sice docházelo k rozšiřování kapitalistických atributů, ale ona sama nedisponovala politickou autonomií, jíž by mohla zúročit v soupeření o moc.

⁴K některým úskalím, jimž musí Andersonův popis diferenciacie absolutismu čelit, srovnej (Abrams 1983: 151–162). Gourevitch např. dále tvrdí, že je velmi pravděpodobné, že superstrukturální prvky, jako vliv různých náboženských věr a politického soupeření, hrály mnohem důležitější roli, než by si Anderson byl přál. V popisu diferenciacie evropského absolutismu začíná mnoho z Andersonových argumentů ohledně prvořadého vlivu módu produkce slábnout (Gourevitch 1978: 433–434).

Anglická šlechta byla neobvykle zasažena komercionalizací a kromě toho byla i regionálně jednotná. Souhrou těchto okolností vzniknul na anglických ostrovech nejslabší a nejkratší z evropských absolutismů, bez stálé armády a fiskálně limitovaný. Státní byrokracie se též nijak zvláště nerozrostla, a tak domácí kapitalistický vývoj nakonec převážil nad absolutistickými tendencemi a přivedl zemi k předčasné buržoazní revoluci.

(4) O sjednocení *Itálie* dlouho usilovala církev i vladaři Svaté říše římské. Ani jeden z těchto aktérů však ve svém počínání neuspěl. V průběhu středověku se zde díky husté síti měst nikdy nevyvinulo „skutečné“ poddanství, a proto ani Apeninský poloostrov nezažil rolnické bouře a rebelie. Ze severních městských států se tak stala centra prvního kapitalistického merkantilismu, z něhož čerpala svou ekonomickou převahu nad vlastníky půdy. Možná i díky tomu zdejší aristokracie postrádala soudržnost, která by jí umožnila vytvářet nátlak s cílem ustanovení ochrannářského státu. Koexistence všech těchto prvků zapříčinila, že se nepodařilo národnímu absolutismu v Itálii expandovat. Městské státy umožnily centralizaci pouze na lokální úrovni. Snad jedinou výjimkou v tomto ohledu sehrával na severu ležící Piemont, který se ve všech svých charakteristikách blížil sousedící Francii.

(5) *Švédsko*, případ nekompletní feudalizace, si udrželo svobodné rolníky s poměrně značnou autonomií. Měst zde bylo jen pár, a co se týče obchodu nepřilíhly významných. Měšťané tudíž nedisponovali prostředky využitelnými k zisku výraznějšího vlivu. Šlechta byla nepočtená, ale zato kompaktní, v důsledku však neschopná potlačit nezávislost rolníků. K ustanovení absolutismu zde došlo na evropské poměry pozdě, v 17. století, a to až jako odpověď na externí vojenský tlak. Přesto to nikdy nebyl absolutismus plně západního typu, vždy do něj pronikaly jinorodé východní prvky.

(6) *Prusko* se v průběhu 16.–19. století proměnilo v jednu z nejrozsáhleji industrializovaných zemí Evropy. A to i přesto, že ve středověku bylo nejmenším a nejzaostalejším baltským teritoriem. V jeho formování sehrála důležitou úlohu pozemková šlechta (junkeři), které se podařilo porobit rolníky a slabá urbánní základna, jež pro nobilitu nepředstavovala sebemenší konkurenci. Ekonomický pokrok, jenž se objevil s nástupem reformistických panovníků, byl úzce svázán s centralizovaným byrokratickým aparátem a geopolitickou expanzí zabezpečenou nebývale organizovanou a vycvičenou armádou. Prusko se souhrou těchto okolností nakonec stalo archetypálním podobenstvím východního absolutismu.

(7) Případ *Rakouska* či lépe řečeno habsburské monarchie byl odlišný. Rakouský stát se nevyznačoval ani etnickou homogenitou, ani územní nadvládou nad podřízenými regiony. Navíc jeho unikátní postavení uprostřed kontinentu zapříčinilo to, že reprezentoval „hybridní“ mód produkce mezi východem a západem; tzn., že se poddanství ve většině částí habsburské říše během středověku rozvinulo, ale města nebyla na státní moci nezávislá. Feudální krize celý region pouze destabilizovala a nevedla k svržení poddanství, jako se tomu stalo na západě. Naopak úbytek

rolníků vedl utužení feudálního járma. Povětšinou multinárodní šlechta se těšila značné autonomii a po reformačních událostech pokračovalo její další štěpení. Aristokracie se proto nikdy nezcentralizovala do plně absolutistického režimu a ani jej nebyla schopná dezintegrovat. Absolutismus se v Rakousku rozvinul pouze částečně a byl udržován, identicky jako ve většině východních států, permanentní hrozbou vojenského přinucení.

(8) Vzestup Pruska v 17. století znamenal souběžně oslabení *polského státu* a nakonec i jeho dezorganizaci a rozpad. Šlechta a jí reprezentovaná stavovská vláda zamezila unifikačním tendencím, a tím oslabilo Polsko při obraně vůči vnějším agresorům. A to i přesto, že se šlechtě podařilo zavést nevolnictví. Decentralizovaná feudální vláda nakonec převážila nad pokusy o centralizaci.

(9) V *Rusku*, zasaženém výraznou depopulací a oslabením šlechty, využil stát příležitosti a vojensky zcentralizoval moc. Trendy jeho formování v mnohém připomínaly Prusko, včetně slabých měst. V jednom důležitém ohledu se však Rusko lišilo, a to v rozloze. Zatímco ve Francii 17. století byla hustota zalidnění čtyřicet osob na kilometr čtvereční, v Rusku to byly tři až čtyři osoby. Ruský stát byl tudíž vystaven úkolu obtížného demografického a administrativního sjednocování, jenž se mu nepodařilo vyřešit až do začátku 20. století. Když k tomuto jevu přičtíme dlouhodobou antiburžoazní politiku vládních elit, není nelogické, že k opuštění absolutistického režimu zde došlo nejpозději z celé Evropy.

Variace feudálního dědictví, různého poměru institucionálních prvků i síly hlavních sociálních aktérů vyprodukovaly distinktivně odlišné vývojové trajektorie, které však nepředpokládáně přivedly evropské státy, co se jejich interních organizačních struktur týče, k shodné formě politické vlády – absolutistickému státu. Jeho kořeny a funkce se po celém kontinentu lišily, principiální podoba však byla shodná, neboť vyvěrala ze stále existujícího feudálního módu produkce. Ten mohl uvolnit své místo kapitalismu až poté, co zmizel jeho politický garant. Přesto, ne všechny evropské státy absolutistického „stadia“ dosáhly: silné urbánní enklávy Itálie a Německa jeho nastolení znemožnily, stejně jako slabé stavovské vlády v Čechách a Polsku, neboť ty byly pohlceny politickými rivaly.

Přes triumf absolutistických států je nutné zdůraznit, že se během jejich éry vytvořily podmínky pro pozdější rozšíření komoditní produkce a akumulaci kapitálu. Proto i následný přechod k národním kapitalistickým státům modernity byl doprovázen působením dlouhodobých struktur zakotvených hluboko v evropské historii. Rané difference se přetavily v difference pozdní. V tomto ohledu jsou Andersonovy argumenty značně evolucionistické či alespoň neevolucionistické, jelikož bez specifické fúze evropského feudalismu a následně i absolutismu, by nemohlo dojít ani ke vzniku kapitalismu, ani k jeho následnému rozšíření do zbylých částí světa.⁵

⁵K důkladnějšímu rozboru evolucionistických prvků v Andersonově práci srovnej (Fulbrook, Skocpol 1995: 202–205).

ZÁVĚR

Příčiny formování států jsou v Andersonově předložce „vícestupňové“, lišící se mírou působení na celý proces. V prvé řadě jsou to módy produkce, které jako dlouhodobá neměnná materiální struktura ovlivňují sociálně politické uspořádání. Avšak samotné typy produkce ve svých konkrétních projevech synchronně i diachronně varíují, nabývají své existence až v interakci se superstrukturálními prvky, jež jim vtiskují historicky relevantní tvář. V rámci střednědobých a krátkodobých cyklů pak celý proces pozměňují politické události, zejména vojenské soupeření a demografické procesy. Podle Andersona je ale pravdou, že valná většina politických konfliktů (ale i demografických procesů) je na úrovni jak mezistátního systému, tak uvnitř států samotných odrazem kontradikcí převládajícího hospodářského systému. Za sociální dynamikou je tedy třeba vždy hledat neslyšné působení produktivní základny, tudíž jistý ekonomický determinismus.

Průběh celého procesu formování států představuje přechod od antické otrokářské a germánské komunitní formace k feudalismu, z něhož vyrůstají první evropská království. Ne, že by se v minulých fázích dějin státy nevyskytovaly, ale ty nově vznikající jsou spojeny zcela novým sociálně-ekonomickým módem – feudalismem. Jeho vnitřní rozpory nakonec vyústily v krizi, kterou stabilizoval až další typ státu – absolutistická monarchie. Právě ta prodloužila život feudálnímu způsobu produkce o několik dalších staletí, než jej úplně nahradil kapitalismus. Z výše předloženého popisu je zřejmé, že za ústřední komponenty můžeme považovat jednotlivé typy ekonomických módů, za jejich efekty pak jednotlivé typy státních organizací. Ty se při budování svých struktur lišily podílem ekonomických, sociálních i kulturních elementů modelujících charakteristické vektory formačních procesů.

POUŽITÁ LITERATURA

- [1] ABRAMS, P. 1983. *Historical Sociology*. Cornell University Press.
- [2] ALTHUSER, L. 1984. *Essay on Ideology*. London: Verso.
- [3] ANDERSON, P. 1974a. *Passages from Antiquity to Feudalism*. London: Verso.
- [4] ANDERSON, P. 1974b. *Lineages of the Absolutist State*. London: Verso.
- [5] BEHRENS, B. 1976. Feudalism and Absolutism. *The Historical Journal* 19 (1): 245–250.
- [6] BERNISE, T. 1976. Passages from Antiquity to Feudalism by Perry Anderson. Lineages of the Absolutist State by Perry Anderson. *The British Journal of Sociology* 27 (2): 267–271.
- [7] BOURDIEU, P. a PASSERON, J.-C. 1990. *Reproduction in Education, Society, and Culture*. Second edition. London: Sage.
- [8] BOURDIEU, P. 1998. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum.
- [9] BRENNER, R. 1976. Agrarian Class Structure and Economic Development in pre-Industrial Europe. *Past and Present* 70 (1): 30–74.
- [10] BRENNER, R. 1977. The Origins of Capitalist Development: A Critique of Neo-Smithian Marxism. *New Left Review* 104 (1): 25–92.
- [11] COLLINS, R. 1980. Weber's Last Theory of Capitalism: A Systematization. *American Sociological Review* 45 (6): 925–942.
- [12] COLLINS, R. 1986. *Weberian Sociological Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [13] COLLINS, R. 1990. Market Dynamics as the Engine of Historical Change. *Sociological Theory* 8 (2): 111–135.
- [14] COLLINS, R. 1999. *Macrohistory. Essays in Sociology of the Long Run*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.
- [15] ELIAS, N. 2007. *O procesu civilizace*. Díl II. Praha: Argo.
- [16] ERTMAN, T. 1997. *Birth of Leviathan: Building States and Regimes in Medieval and Early Modern Europe*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- [17] FULBROK, M. a SKOCPOL, T. 1995. Destined Pathways: The Historical Sociology of Perry Anderson. In *Vision and Method in Historical Sociology*. Ed. T. Skocpol. Cambridge, Mass.: Cambridge University Press.
- [18] GIDDENS, A. 1985. *Nation State and Violence*. Second Volume of Contemporary Critique of Historical Materialism. Cambridge: Polity Press.
- [19] GORSKI, P., S. 2003. *Disciplinary Revolution: Calvinism, Confessionalism and the State Formation in Early Modern Europe, 1500 – 1750*. Chicago: Chicago University Press.
- [20] GOUREVITCH, P. 1978. The International System and Regime Formation: A Critical Review of Anderson and Wallerstein. *Comparative Politics* 10 (3): 419–438.
- [21] GRAMSCI, A. 1949. *Dopisy z vězení*. Praha: Nakladatelství Svoboda.
- [22] HECHTER, M. a BRUSTEIN, W. 1980. Regional Modes of Production and Patterns of State Formation in Western Europe. *American Journal of Sociology* 85 (5): 1061–1094.
- [23] HOLTON, R., J. 1981. Marxist Theories of Social Change and the Transition from Feudalism to Capitalism. *Theory and Society* 10 (6): 833–867.
- [24] HOMANS, G., C. 1961. *Social Behavior: Its Elementary Forms*. New York: Harcourt Brace.
- [25] KATZNELSON, I. 1993. *Marxism and City*. Oxford: Clarendon Press.
- [26] MANN, M. 1986. *The Sources of Social Power. Vol. I.: A History of Power from Beginning to AD 1760*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [27] MANN, M. 1993. *The Sources of Social Power. Vol. II.: The Rise of Classes and Nation-States, 1760 – 1914*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [28] MACRAE, D., G. 1975. „Chains of History“. *New Society* 31 (1): 269–270.
- [29] MARX, K. 1949. *Osmnáctý Brumaire Ludvíka Bonaparta*. Praha: Nakladatelství Svoboda.
- [30] MARX, K.; ENGELS, B. 1963. *Spisy, sv. 13. Předmluva ke kritice politické ekonomie*. Praha: SPNL.
- [31] MILIBAND, R. 1983. *Class Power and State Power*. London: Verso.
- [32] PARSONS, T. 1954. *The Social System*. New York: Free Press.
- [33] POGGI, G. 1978. *The Development of the Modern State. A Sociological Introduction*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.
- [34] POGGI, G. 1990. *The State: Its Nature, Development, and Prospects*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.
- [35] POULANTZAS, N. 1978. *State, Power, Socialism*. London: NLB.
- [36] SMITH, D. 2006. Historická sociální teorie. In *Moderní sociální teorie*. Ed. A. Harrington. Praha: Portál.
- [37] SMITH, D. 1991. *The Rise of Historical Sociology*. Philadelphia: Temple University Press.
- [38] THOMAS, K. 1975. „Jumbo History.“ *The New York Review of Books* (4): 26–28.
- [39] TILLY, Ch. (ed.). 1975. *The Formation of National States in Western Europe*. Princeton: Princeton University Press.
- [40] TILLY, Ch. 1992. *Coercion, Capital, and European States AD 990–1992*. Oxford: Blackwell Publishing.
- [41] VINCENT, A. 1987. *Theories of the State*. Oxford: Basil Blackwell.
- [42] VAN CREVELD, M. 1999. *The Rise and Decline of the State*. Cambridge: Cambridge University Press.

- [43] WALLERSTEIN, I. 1974. *The Modern World System. I.:Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the Sixteenth Century*. New York, London: Academic Press.
- [44] WALLERSTEIN, I. 1980. *The Modern World-System II.: Mercantilism and Consolidation of the European World Economy 1600–1750*. New York: Academic Press.